

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԿՈՆՖԼԻԿՏԻ ԳՈՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԴՐԱ ՀԱՆԳՈՒՑԱԼՈՒԾՄԱՆ ՄԵԿՆԱԿԵՏ

Ալեքսանդր Մանասյան

Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, Բաղրամյան 24/6
Էլ. հասցե՝ manasyan-a22@mail.ru
ORCID: 0009-0007-5971-6184

Հոդվածը ներկայացվել է 03.10.2024, գրախոսվել է 06.11.2024, ընդունվել է տպագրության 03.12.2024
DOI: 10.53548/0320-8117-2024.3-121

Ամփոփում

Զինված հակամարտությունների՝ արդար կարգավորման մեխանիզմները չեն կարող իրագործվել առանց հասկանալու առանձին դեպքերի ու փաստերի քողի տակ գտնվող դրա խորքային, գոյաբանական պատճառները: Որպես դրանց կարգավորման իրատեսական մեխանիզմ կարող է ծառայել հիմնախնդրի նվազագույն իրավական փաթեթը, որը ներառում է այն փաստերն ու փաստաթղթերը (այդ թվում և իրավական), որոնց շուրջ հակամարտող կողմերը տարածայնություններ չունեն: Ցանկացած հակամարտության գոյաբանական վերլուծությունը ենթադրում է սոցիալական ուժի՝ որպես դրա ըմբռնման բանալի երևույթի սահմանումը: Այդ համատեքստում տեսական կարևորություն է ձեռք բերում արևմտյան և արևելյան (չինական)՝ արդի երկու իրարամերժ սոցիալ-քաղաքական մոդելների համեմատությունը: Դիտարկվող գաղափարներն ու դրույթները բանալի կարող են լինել Ի. Կանտի «Դեպի հավերժական խաղաղություն» աշխատության համարժեք ըմբռնման համար:

Բանալի բառեր՝ կոնֆլիկտի կարգավորման նվազագույն իրավական փաթեթ, տնտեսական մարդ, քաղաքական մարդ, սոցիալական ուժ, սոցիալական ուժի բաղադրիչներ, արևմտյան մոդել, չինական մոդել:

Ներածություն

Անչափ խորն է իմացության տեսության, բարոյագիտության, գեղագիտության մեջ Իմանուիլ Կանտի թողած հետքը, որի ծննդյան 300-ամյակը

¹ Հոդվածում «հակամարտություն» և «կոնֆլիկտ» հասկացությունները օգտագործված են դրանց իմաստների որոշակի տարբերության հաշվառումով: «Կոնֆլիկտը» ավելի լայն հասկացություն է, որով նպատակահարմար է նշանակել հարաբերություն, որի կողմերը գտնվում են անհամաձայնության, տարամիտման, հակադրության, հակասության, առճակատման մեջ: Կոնֆլիկտի ամենասուր ձևը (հաճախ նաև ասվում է՝ բարձրագույն ձևը) պատերազմն է: Սակայն հասկացությունների գործածության պրակտիկան ցույց է տալիս, որ զինված բախումների դեպքում ևս դիմում են «կոնֆլիկտ» հասկացությանը՝ մանավանդ եթե վեճը գտնվում է խաղաղ կարգավորման փուլում, երբ միջնորդների ջանքով կամ առանց դրա կողմերը համաձայնվել են հաստատել հրադադար:

լրացավ այս տարի²: Բավական է ասել, որ փիլիսոփայության այդ ոլորտների մերօրյա շատ ուսումնասիրություններ նրա կողմից փիլիսոփայական օրակարգ բերված հիմնահարցերի հունում են ծավալվում: Այն, որ իմացության տեսության մեջ Կանտի ներդրումը հետագայում գնահատվել է որպես այդ ոլորտում նրա կատարած կոպեռնիկոսյան հեղաշրջում, թերևս ամենից դիպուկ ձևով է ներկայացնում գերմանացի իմաստասերի մեծությունը: Չուտ փիլիսոփայությունից բացի, Կանտը նաև հայտնի է արեգակնային համակարգի ծագման մասին առաջադրած վարկածով, որ գիտության պատմության մեջ մնացել է «Կանտ-լապլասյան վարկած» անվանմամբ:

Մեծ իմաստասերի հետաքրքրությունների դաշտում են եղել նաև քաղաքականության հրատապ հարցերը: Ամենից հաճախակի հիշատակվող առաջին անգամ 1794 թ. հրատարակված «Դեպի հավերժական խաղաղություն»³ աշխատությունն է: Գործը գրվել է այն ժամանակ, երբ Եվրոպական մայր ցամաքում ժամանակակից իմաստով ազգային պետությունների և կայսրությունների ձևավորումը մտել էր ավարտական փուլ: Դա ուղեկցվում էր հեղափոխություններով ու չընդհատվող պատերազմներով, ինչը շատ էր անհանգստացնում Եվրոպացի մտածողներին: Պատմաբանները հավերժական խաղաղության գաղափարը վերագրում են մարշալ Մաքսիմիլիան դե Սյուլի-լին (1560-1641), որը Հենրիխ Նավարսկու օրոք գլխավորել է ֆրանսիական կառավարությունը: 1713 թ. նման գաղափար է առաջադրել նաև ֆրանսիացի հոգևորական Սեն Պիեռը իր «Հավերժական խաղաղության հաստատման նախագիծ» վերտառությամբ գործում, որում նա առաջադրել է ստեղծել Եվրոպական պետությունների դաշնության կամ համադաշնության նման կառույց, մոտավորապես այնպիսին, ինչպիսին մերօրյա Եվրոպական միությունն է: Գաղափարը հետաքրքրել է նաև Ժան-Ժակ Ռուսոյին, որը 1751 թ. հանդես է եկել թեմային առնչվող՝ «Դատողություններ Հավերժական խաղաղության նախագծի մասին» վերնագրով հատուկ հոդվածով: Ռուսոն թերահավատությամբ է ընդունել գաղափարը՝ վստահ, որ պետությունների ուժային հավասարությունը միայն կարող է խաղաղության իրատեսական հիմք լինել: Կանտը նույնպես այդ կարծիքին էր: Սակայն նա դրանով չի սահմանափակվել:

Դիտարկումներ Կանտի «Դեպի հավերժական խաղաղություն» աշխատության մասին

Գլխավոր նորոյթը, որ իմաստասերը բերել է այս հարցում, համընդհանուր խաղաղության ապահովման վերպետական ու ներպետական պայման-

² Հոդվածն անդրադարձ է Կանտի «Դեպի հավերժական խաղաղություն» աշխատության մեջ արձարծված հարցերին՝ կոնֆլիկտների փիլիսոփայական իմաստավորման արդիական խնդիրների լույսի տակ:

³ Кант 1994, 6-55.

ների ստեղծումն է: Երկու դեպքում էլ ենթադրվում էր իրավունքի դերի բարձրացում: Հատուկ իրավունքներով վերաբեռնված միջազգային հաստատության ստեղծման վերաբերյալ Կանտի այդ հղացումը XX դարասկզբին իրագործվել է Ազգերի լիգայի ձևով, որին որպես շարունակություն այսօր գործում է ՄԱԿ-ը: Պատերազմների կանխման ներպետական պայմանների հարցում առաջ անցնելով իր ժամանակակիցներից՝ Կանտը գտնում էր, որ այդ դերը կարող է կատարել լոկ հանրապետականության ձևաչափով գործող քաղաքացիական հասարակությունը: Գաղափարն իր ավարտուն տեսքը, ըստ Կանտի, պիտի ստանա քաղաքացիական հասարակության իրավաքաղաքական կերպն ընդունած հանրապետությունների դաշնության մեջ:

Կանտի աշխատությունը գրված է նախագծի ձևաչափով ու դրան համապատասխանող լեզվով: Բավական է աչքի անցկացնել աշխատության ենթավերնագրերը՝ համոզվելու համար, որ դրանք ըստ էության համընդհանուր բնույթի այն առաջարկների ու մեխանիզմների մասին են, որ կարող են հնարավոր դարձնել խաղաղության ապահովումը: Ահա դրանցից մի քանիսը՝ «Ոչ մի խաղաղության պայմանագիր այդպիսին չպետք համարվի, եթե դրա կնքման ժամանակ թաքուն պահպանվում է ապագա պատերազմի հիմքը»⁴, «Մշտական բանակները ժամանակի ընթացքում պետք է լրիվ վերանան»⁵, «Պետական պարտքերը չպիտի օգտագործվեն արտաքին քաղաքական գործերում»⁶ և այդպես շարունակ: Դրանցում կարելի է տեսնել լավ առաջարկներ, կարելի է նաև դրանք համարել հավերժական խաղաղության կանխապայմաններ, պահանջներ կամ միջոցներ: Բայց ինչպես նախորդ մտածողների պարագայում է, այդ առաջարկներն էլ բավարար կերպով ապահովված չեն իրագործման մեխանիզմներով: Ասվածը բնավ ստվեր չի գցում խաղաղության ապահովման մեխանիզմների գաղափարի վրա: Մեր խոսքը դրանց իրագործման իրատեսական պայմանների ու մեթոդների մասին է:

Օբյեկտիվ չափանիշների մեթոդը կոնֆլիկտների կարգավորման գործընթացում և նվազագույն իրավաքաղաքական փաթեթի գաղափարը

Մեր օրերում էլ միջազգային կոնֆլիկտների կարգավորման համար մասնագետները դիմում են խնդրի կարգավորման հաջորդական քայլերի ու մեխանիզմների առաջադրման մեթոդին: Ռ. Ֆիշերն ու Ու. Յուրին «Ճանապարհի դեպի համաձայնություն կամ բանակցություններ առանց պարտության»⁷ գրքում առաջարկել են բոլոր կոնֆլիկտների համար կիրառելի օբյեկտիվ չափանիշների մեթոդը՝ միջնորդից պահանջելով ցուցաբերել անկողմ-

⁴ Кант 1994, 6.

⁵ Кант 1994, 8.

⁶ Кант 1994, 9.

⁷ Роджер Фишер и Уильям Юрий 2001, 45-53.

նակալություն ու անշահախնդրություն: Ղարաբաղյան հակամարտությանը նվիրված իմ գործերում պահանջի ձևով առաջադրված այդ գաղափարը ինքս փորձել եմ կոնկրետացնել իրագործելի մեխանիզմի տեսքով: Դրա էությունն այն է, որ միջնորդը պետք է որպես բանակցային գործընթացի մեկնարկային հարթակ ձևավորի կոնֆլիկտին վերաբերող փաստերի ու փաստաթղթերի (այդ թվում և՛ իրավական) փաթեթ, որի շուրջ կողմերի միջև առկա է համաձայնություն: Նման հարթակի ձևավորումը իրատեսական է և իրագործելի, եթե, իհարկե, միջնորդը անշահախնդիր է և հակված է դրան: Փաստերի ու փաստաթղթերի այդպիսի փաթեթը, որը առավելագույնս արդյունավետ կարող է դարձնել բանակցային գործընթացը, անվանել եմ **նվազագույն իրավաքաղաքական փաթեթ**⁸:

Ղարաբաղյան հակամարտության դեպքում նման փաստեր ու փաստաթղթեր կան (այդ թվում և իրավական բնույթի), և դրանք հնչեցվել են Ստեփանակերտի ու Բաքվի կողմից: Միջնորդը ցանկության դեպքում կարող էր դրանք դարձնել համաձայնության մեկնարկային հարթակ ու շարունակել ընդլայնել այն: Նվազագույն իրավաքաղաքական փաթեթը, որքան էլ բովանդակայնորեն համեստ լինի, ունի համաձայնության հարթակն ընդլայնելու ներուժ: Այն միաժամանակ արգելափակում է կեղծիքների մուտքը արդեն համաձայնեցված դրույթների դաշտ: Մեկ օրինակ. Բաքուն 1991 թ. օգոստոսի 30-ի «Ադրբեջանական Հանրապետության անկախության վերականգման մասին» հռչակագրով⁹, և հոկտեմբերի 18-ի «Ադրբեջանական Հանրապետության անկախության մասին սահմանադրական ակտով»¹⁰ հակամարտության սկիզբ է հայտարարել 1918 թիվը: Ստեփանակերտը դեմ չէր դրան և «Լեռնային Ղարաբաղի անկախության մասին Հռչակագրում»¹¹ փաստը արձանագրել է ԼՂՀ-ի հռչակման օրինականության իրավական փաստարկների շարքում: ԵԱՀԿ-ն ոչ միայն չի նկատել դա, այլև ակտիվորեն հակազդել է դրան՝ հակամարտության սկիզբ ընդունելով 1988-ը: Բայց դրանից հետո էլ ԵԱՀԿ-ն անտեսել է նաև 1988-1991 թվականների սկզբունքային իրավական ու քաղաքական փաստերը: Այստեղ մենք չենք անդրադառնա դրան, քանի որ ԵԱՀԿ-ի նման վարքի շարժառիթները առանձին վերլուծության նյութ են:

Կոնֆլիկտների գոյաբանական հիմքերի կարևորության մասին

Որքան էլ իրատեսական լինեն կոնֆլիկտի կարգավորման մեխանիզմներն ու սրանց իրագործման մեթոդները, դրանք ընդհանրապես կարող են

⁸ Манасян 2012, 32.

⁹ Декларация «О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики». Газета «Бакинский рабочий», 30 августа 1991 г.

¹⁰ Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики». Газета «Бакинский рабочий», 7 ноября 1991 г.

¹¹ Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарии 2008, 866.

շրջանցել հիմնախնդրի խորքային պատճառները, ինչպես դա եղել է վերը հիշատակված դեպքում: ԵԱՀԿ-ն իր առաջարկություններում խնդրի պատճառներին ընդհանրապես չանդրադարձավ: Հետևանքը եղավ այն, որ Բաքուն ստացավ կոտորածներով հարցը «կարգավորելու» իրավունք: Ցեղասպանության վտանգի տակ ԼՂՀ-ի ժողովուրդը դիմեց զանգվածային ելքի: Մոսկվան, որ խաղաղապահ ուժեր ունեւր Արցախի Հանրապետությունում, և Եվրոպան, որի իրավասության տակ էր հակամարտության կարգավորումը, հանդուրժեցին դա: Հարցի լայնորեն հայտնի իրավական հիմքերին հակառակ՝ նրանք գտնում էին (և դեռ գտնում են), թե իբր Արցախը Ադրբեջանական Հանրապետության (Ադր.Հ) տարածք է: Խնդիրն այն չէ միայն, որ հենց իրավական հիմքերով Արցախը չի պատկանում Ադր. Հ-ին: Կա ավելի ծանր մեղք, որ գործել են հակամարտության կարգավորմանն առնչվող միջազգային կառույցներն ու պետությունները: Եթե նույնիսկ Արցախը պատկաներ Ադր.Հ-ին, Բաքվի կողմից Արևելյան Անդրկովկասի, Հյուսիսային Արցախի և Նախիջևանի հայության ցեղասպանությունը չէր կարող դիտվել նրա ներքին գործը: Միայն դա բավարար էր, որ նա պատժվեր, և նույնիսկ առանց հիմնախնդրի իրավական հիմքերին անդրադառնալու ճանաչվեր ԼՂՀ-ի անկախությունը: Բայց դրա համար այդ փաստերը և հակամարտության նախընթաց պատմությունը, որտեղ գտնվում են դրա պատճառները, պետք է տեղ ունենային նրա կարգավորման հիմքերում:

Ակնհայտ է, որ կոնֆլիկտի պատճառները տրված չեն դրանց հարուցած դեպքերի մակերեսին: Այդ պատճառների իմացությունը, որը կոնֆլիկտի առարկայի ու բնույթի ըմբռնման պարտադիր պայման է, ձեռք է բերվում սկզբունքորեն այլ մեթոդով: Դա առանձին փաստերի քողի տակ նրա գոյաբանական հիմքերի բացահայտման մեթոդն է: Որքան խորքային են կոնֆլիկտի՝ բացահայտված և կարգավորման գործընթացում ներառված գոյաբանական հիմքերը, այնքան ավելի պարզ է դառնում ճշմարտությունը դրա իրական պատճառների մասին, այնքան ընդլայնվում է բացատրություն ստացող փաստերի դաշտը: Կանտը համաձայն կլինեւր այս դատողություններին, չնայած չի դիմում *կոնֆլիկտի գոյաբանություն* եզրույթին և խորհուրդ է տալիս արխիվներում գտնել նախկին գժտությունները, որոնք անտեսվում են պայմանագիր կնքողների կողմից: Այդ մասին նա խոսում է իր աշխատության հենց առաջին հատվածում, որ վերնագրված է՝ «Ոչ մի խաղաղության պայմանագիր այդպիսին չպիտի համարվի, եթե դրա կնքման ժամանակ թաքուն պահպանվում է ապագա պատերազմի հիմքը»¹²: Մեր հարցադրումը պատճառների մասին այլ է և ենթադրում է դրանց որոնումը քաղաքակրթական, քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական այն իրողությունների ընդերքում, որոնցում հայտնված են հակամարտող կողմերը: Խոսքը կոնֆլիկտի գոյաբա-

¹² Кант 1994, 6.

նական հիմքերի մասին է, որոնց կարևորության հիմնավորումը սույն հոդվածի գլխավոր նպատակներից է:

Սոցիալական ուժի մասին

Իբրև ակնհայտ մի բան՝ հաճախ է նկատվում, որ ժամանակակից աշխարհում բախումները ծավալվում են կոնֆլիկտային մրցակցության երեք հարթակներում: Դրանք ազգերի /էթնոսների/, պետությունների ու քաղաքակրթությունների կոնֆլիկտային մրցակցության հարթակներն են¹³: Միջազգային կոնֆլիկտների մեծ մասը իրոք տեղավորվում է վերը առանձնացված հարթակներում կամ անուղակի կապվում է միջազգային հարաբերությունների այդ սուբյեկտների հետ: Բայց կա մեկ այլ գլոբալ բնույթի կոնֆլիկտ, որը դուրս է մնում տեսադաշտից: Դա տնտեսական մարդու և քաղաքական մարդու կոնֆլիկտն է (հարցը առաջին մոտարկմամբ արժարժեք ենք «Տնտեսական մարդու և քաղաքական մարդու հակամարտությունը որպես դարաշրջանի գլխավոր հակասություն»¹⁴ և «Սեփականությունը, գիտելիքը և հավատքը որպես ուժի և իշխանության աղբյուրներ»¹⁵ հոդվածներում: Կոնֆլիկտում/պատերազմում բախվում են ուժեր և ստորև **սոցիալական ուժ** հասկացությունը մեզ համար կլինի այն բանալին, որը, կարելի է ասել, բացում է կոնֆլիկտի/պատերազմի «գոյաբանության դռները»: Մենք ելնելու ենք այն գաղափարից, որ ինչպես ֆիզիկական ու կենդանական աշխարհներում, այնպես էլ սոցիալական աշխարհում ուժը օժտված է իր ազդեցության դաշտը կառուցարկելու գոյաբանորեն նախաստեղծ հատկությամբ¹⁶: Իր այդ ատրիբուտով այն ներկայանում է որպես այդ աշխարհների գոյաբանական ընդհանրություն¹⁷: Հասարակական գործընթացներում ուժը, բնական է, ֆիզիկական ու կենդանական աշխարհներում գործառուղ ուժերից տարբեր դրսևորում¹⁸ ունի: **Սոցիալական ուժ** եզրույթը կոչված է արձանագրելու այդ

¹³ Վերազգային ֆինանսատնտեսական հսկաները նույնպես օժտված են ահռելի ուժով: Բայց ավելի խորը դիտարկումները կարող են պարզել, որ նրանց տերը այս կամ այն պետությունը կամ ազգն է: Պետք է հաշվի առնել, որ դրանք կարող են «մաքուր ձևով չներկայանալ»: Նույն հակամարտության դաշտում կարող են միահյուսվել ազգային, պետական և քաղաքակրթական շահեր ու շարժառիթներ:

¹⁴ Մանասյան 2020, թիվ 1, 8-21:

¹⁵ Մանասյան 2020, թիվ 4, 11-31:

¹⁶ Պատահական չէ, որ, ինչպես նշվեց վերը, զինված բախումները տեղի են ունենում պետությունների, ազգերի և քաղաքակրթությունների կոնֆլիկտային մրցակցության դաշտերում: Դա բացատրություն ունի: Բանն այն է, որ դրանք գլոբալ դաշտի՝ առավել նշանակալից ուժով օժտված դերակատարներն են:

¹⁷ «Դրսևորումներից մեկը» արտահայտությունը այստեղ պատահաբար չի ընտրված: Հնարավոր է, որ լինեն մեր կողմից առանձնացված երեք աշխարհների գոյաբանորեն այլ, ավելի խորքային ընդհանրություններ, որոնք ունենան էվրիստիկ ավելի մեծ ներուժ: Առայժմ մենք ուժ երևույթի մեջ ենք տեսնում գոյաբանորեն սահմանային/ամենախորը այդ ընդհանրությունը:

¹⁸ Տիեզերքում գործում են առավելապես ծգողականության, վանողականության և միջուկային ուժերը, որոնք և պայմանավորում են գալակտիկաների կառուցվածքը, դրանցում տիեզերական

առանձնահատկությունը: Ի տարբերություն բնագիտության և տեխնիկական գիտությունների, որտեղ ուժը մեզ հայտնի իր գրեթե բոլոր դրսևորումների համար ճշգրտված է՝ ընդհուպ մինչև դրանց չափման քանակական միավորների հաստատումը, հասարակագիտության մեջ եզրույթի լայն կիրառությանը հակառակ՝ այն սովորաբար օգտագործվում է որպես այլաբանություն, թևավոր խոսք կամ ինքնին հասկանալի մի բան: Օրինակների պակաս չկա՝ «Ուժն է ծնում իրավունք», «օրենքի ուժ», «կամքի ուժ», «փաստարկի ուժ», «ոգու ուժ» և այլն: Հասարակագիտության մեջ ուժը տեսական համակարգ ներառելու հայտնի փորձ է կատարել Մարքսը՝ ֆորմացիաների մասին իր ուսմունքում ներմուծելով *արտադրողական ուժեր* հասկացությունը: Դրանք, ըստ Մարքսի, առաջնային են արտադրական հարաբերությունների՝ այն բազմիս նկատմամբ, որի վրա բարձրանում է հասարակության իրավական ու քաղաքական վերնաշերտը: Բայց Մարքսի ուսմունքում ևս սոցիալական ուժը չի գտել իր իրական նշանակությանը համարժեք տեղ, չնայած նա բազմաթիվ առիթներով դիմել է *ուժ* հասկացությանը և նույնիսկ օգտագործել *սոցիալական ուժ* հասկացությունը՝ այն նույնացնելով արտադրողական ուժերի հետ: «Սոցիալական ուժը, - գրում է Մարքսը, - այսինքն՝ բազմապատկված արտադրողական ուժը... այն բանի հետևանքով, որ ինքը՝ համատեղ գործունեությունը առաջ է գալիս ոչ թե կամավոր կերպով, այլ տարերայնորեն, տվյալ անհատներին ներկայանում է ոչ թե որպես իրենց սեփական միացյալ ուժը, այլ ինչ-որ օտար, նրանցից դուրս կանգնած մի իշխանություն...»¹⁹: **Սոցիալական ուժը հասարակական գործունեության սուբյեկտի՝ իր կամքը մի այլ սուբյեկտի պարտադրելու կամ ուրիշ սուբյեկտի պարտադրանքին հակադրվելու/դիմադրելու ունակությունն է:** Սահմանման մեջ ներառված ձևով առկա է սոցիալական ուժի և իշխանության ներքին կապը: Դա փաստում է *պարտադրել* բառը: Սոցիալական ուժը իշխանածին գործոն է և հետևաբար՝ իշխանության անկապտելի հատկություն: Հենց այս միտքն է ընկած հասկացության վերը տրված սահմանման մեջ: Դրա կրողը սոցիալական գործունեության սուբյեկտն է (անհատ, խավ, դասակարգ, ազգ, կուսակցություն, պետություն և այլն), բայց ոչ արտադրության միջոցները կամ գործիքներն են, որոնք հասարակական հարաբերություններից դուրս սոսկ նյութական առարկաներ են:

Ցանկացած փոխազդեցություն թե՛ բնության, թե՛ հասարակության մեջ ենթադրում է ուժի առկայություն: Պարտադրանքի, իշխանության, տիրապետության բոլոր երևույթները սոցիալական ուժի իրավաքաղաքական ներկայացումներն են հասարակական հարաբերություններում: Ինչպես ամեն մի

մարմինների շարժումը: Կենդանական աշխարհում (ասենք՝ գայլերի ուսմունքում) ֆիզիկական ուժն է որոշում, թե ով գլխավորը:

¹⁹ Տե՛ս Մարքս, Էնգելս 1972, 813:

Ֆիզիկական մարմին օժտված է իր զանգվածին համապատասխան ձգողականության ուժով, այնպես էլ հանրություններն են օժտված այլ հանրությունների վրա ազդելու, դրանց վրա իշխելու կամ դրանց պարտադրանքին հակադարձելու մեծ կամ փոքր սոցիալական ուժով: Անգործունակ, չերևացող ուժեր չկան ո՛չ բնության, ո՛չ հասարակության մեջ²⁰: Մարդկանց մեծ ու փոքր հանրությունները փոխազդեցության մեջ գտնվող կոլեկտիվ սուբյեկտներ են, որ ձևավորում են որոշակի սոցիալական ուժադաշտ՝ այդ սուբյեկտների տարբեր «կշիռներով»²¹, այլ սուբյեկտների վրա ներազդելու միմյանցից տարբեր կարողականությամբ և հասարակական կառույցում գրաված տեղով: Ակնհայտ է, որ իրականում կոնֆլիկտները տեղի են ունենում այս կամ այն սոցիալական ուժով օժտված սուբյեկտների միջև՝ պատերազմների, դասակարգային պայքարի, խռովությունների և այլ ձևերով: Պայմանականորեն ասած՝ դրանք անձնավորված կոնֆլիկտներ են՝ իրենց հայտնի հերոսներով ու առաջնորդներով, այն դեպքում, երբ, ասենք, վերը հիշատակված արտադրողական ուժերի ու արտադրական հարաբերությունների կոնֆլիկտի «հեղինակը» պատմական օրինաչափությունն է, որում անհատ մարդկանց արված հղումներ չկան՝ չնայած հենց նրանց մասնակցությամբ է իրագործվում դրանց զարգացումը: Պատմական օրինաչափությունը անդեմ ուժի ձևով է իր հորձանուտն առնում ողջ հասարակությանը, և մարդիկ ու հանրությունները տարբեր հանգամանքների բերումով «պատմության գետում» հայտնվում են տարբեր տեղերում:

Սոցիալական ուժի աղբյուրների մասին

Սոցիալական գործունեության սուբյեկտի ուժի իրավական արտահայտությունը հասարակության քաղաքական կարգի աստիճանակարգում նրա զբաղեցրած տեղն է: Դա ճիշտ է և՛ անհատների, և՛ կուսակցությունների, և՛ հաստատությունների (մանավանդ քաղաքական հաստատությունների) համար: Առանցքային հարցը, որ ասվածի կապակցությամբ ծագում է, այն է, թե որոնք են սոցիալական ուժի աղբյուրները: Եվ իրոք, եթե կա սոցիալական ուժ, այն պետք է ունենա գոյացման/ձևավորման իր աղբյուրը: Դրանց իմացության կարևորությունը, ինչպես նշել ենք, պայմանավորված է ակնհայտ փաստի ձևով տրված այն իրողությամբ, որ սոցիալական ուժով է որոշվում անհատի կամ կոլեկտիվ սուբյեկտի կարգավիճակը հանրային հարաբերու-

²⁰ Ուժը՝ որպես երևույթ, առաջնային է իշխանության նկատմամբ այն իմաստով, որ այն գոյաբանորեն նախորդում է իշխանությանը: Չի կարող լինել իշխանություն, որն օժտված չէ ուժով: Պետությունն ինքը սոցիալական ուժադաշտի սուբյեկտ է, որին ժողովուրդը օժտում է օրինական ուժով՝ հրապարակային գործադրման իրավունքով: Պետության պարագայում ավելի, քան որևէ այլ դեպքում, ակներև է դառնում ուժի և իշխանության խորքային, գոյաբանական միասնությունը:

²¹ Միջազգային հարաբերություններում լայնորեն կիրառվող *ուժերի բալանս* հասկացությունը դրա ամենացայտուն օրինակներից է:

թյունների համակարգում: Որքան մեծ է անհատի, խմբի կամ ընդհանրապես որևէ հանրության սոցիալական ուժը, այնքան մեծ է նրա ազդեցության դաշտը, իշխանության հավակնելու կամ իշխանության մեջ հայտնվելու նրա հնարավորությունը: Պարզ է, որ միայն սոցիալական ուժի աղբյուրների բացահայտմամբ կարելի է նրա մասին թևավոր խոսքերից ու աֆորիզմներից անցնել երևույթի առարկայական նկարագրությանն ու տեսական իմաստավորմանը, հանգամանք, որ սկզբունքային բնույթ է ստանում այստեղ առաջադրվող գաղափարների հիմնավորման համար: Դրանցում գլխավորն այն է, որ **սեփականությունը, հավատքը և գիտելիքը պատմականորեն եղել և մեր օրերում էլ մնում են սոցիալական ուժը ձևավորող գլխավոր գործոններ**: Սեփականությունը սոցիալական ուժի աշխարհիկ ու նյութական, իսկ հավատքը և գիտելիքը սոցիալական ուժի ոչ նյութական (հոգևոր) աղբյուրներ են: Նրանց ընդհանրությունն այն է, որ երեքն էլ հանրութաստեղծ ներուժ ունեն: Մարդիկ կարող են միավորվել նաև այլ շարժառիթներով՝ շահ, նպատակ և այլն: Բայց սեփականությունը, հավատքը և գիտելիքը առանձնանում են իշխանության հետ իրենց անմիջական առնչությամբ: Ավելին՝ շահ, նպատակ և հանրութաստեղծ նման այլ գործոններ ածանցված են դրանցից²²:

Չափելի՞ է արդյոք սոցիալական ուժը

Սոցիալական ուժ եզրույթի տեսական արժեքը կախված է այն հարցի պատասխանից, թե այն ենթակա՞ է արդյոք չափման: Հանրության սոցիալական ուժի չափելի բնութագրերից մեկն այն զանգվածի մեծությունն է, որ համախմբվում է այս կամ այն դավանանքի կամ քաղաքական նախագծի (գաղափարախոսության) շուրջ: Խորհրդարանական կամ նախագահական ընտրություններում հաղթող կուսակցությունը կամ նախագահի թեկնածուն փաստորեն այն սոցիալական ուժի կրողն է, որը որոշվում է ընտրապայքարում իր թեկնածությունը պաշտպանող զանգվածով: Այլ սուբյեկտների վրա ազդելու Վատիկանի կարողականությունը չափելի է նաև կաթոլիկ հավատացյալների քանակով, իսկ կուսակցության սոցիալական ուժը նրա քաղաքական ծրագիրն ընդունողների քանակն է (կուսակցության անդամներ և համախոհներ): Սրանք սոցիալական ուժի դիտարկելի ու չափելի դրսևորում են: Բայց միշտ չէ, որ սոցիալական ուժն ունենում է ակնառու և հեշտ չափելի դրսևորում: Այն կախված է նաև հանրույթի (դասակարգի, կուսակցության և այլն) կազմակերպվածությունից, միասնությունից, գաղափարական հասունությունից, որի

²² Շահ հասկացության լայնորեն հայտի սահմանումը, ըստ որի, շահը գիտակցված պահանջ-մունք է, հաստատում է դրա ածանցված լինելը գիտակցությունից (գիտելիքից): Նույնը վերաբերում է նպատակ հասկացությանը:

առկայությունը, չափման հետ կապված դժվարությունից անկախ, սովորաբար ակնհայտ է լինում²³:

Այլ կերպ է սոցիալական ուժի ձևավորմանը մասնակցում գիտելիքը (գիտությունը): Ընդ որում, «այլ կերպը» վերաբերում է ոչ միայն գիտելիքին (գիտությանը) ընդհանրապես, այլև դրա երկու ոլորտներին, մի կողմից՝ բնագիտությանը և տեխնիկական գիտություններին, մյուս կողմից՝ հասարակագիտությանը: Բնագիտության ու տեխնիկական գիտությունների դերը սոցիալական ուժի ձևավորման գործընթացում հանգում է բնության ընդերքից այն ուժերի «արդյունահանմանը», որոնք, դրվելով արտադրության միջոցներում ու գործիքներում, բարձրացնում են աշխատանքի արտադրողականությունը, որը չափելի է: Բնագիտական/տեխնիկական գյուտը սոցիալական ուժի աղբյուր է դառնում առաջին հերթին այդ միջոցների ու գործիքների սեփականատիրոջ համար: Տնտեսական մարդը երբեք դեմ չի եղել դրան, քանի որ իրենն են և՛ արտադրության միջոցները, և՛ գործիքները, և՛ գործադրման արդյունքները:

Մեր օրերում շատ տարածված է այն միտքը, որ XXI դարի պատերազմները լինելու են գիտելիքների համար²⁴: Դա էլվին Թոֆլերի՝ «Գիտելիքն ու իշխանությունը տեղեկատվական հասարակության մեջ» ինտրիգային ոճով գրված գրքի գլխավոր գաղափարն է: Հատկանշական է, որ նման դատողություններում հաճախ նկատի է առնվում բնագիտական ու տեխնիկական գիտելիքը, երբ հասարակագիտական գիտելիքը պակաս դեր չունի: Եթե բնագիտական գիտելիքի խնդիրը բնության ուժերի պեղումն է դրանք արտադրության մեջ ներդնելու համար, ապա սոցիալական գիտելիքի ներդրման դաշտը հասարակական գիտակցությունն է՝ դրա միջոցով մարդկանց (խավերի, դասակարգերի, կուսակցությունների, ազգերի և այլ հանրությունների) համախմբումը որոշակի գաղափարների, հանրային նախագծերի շուրջ: Դրանք ուժի աղբյուր են դառնում, երբ դառնում են մարդկանց «գիտակցության սեփականությունը»: Ազգային-քաղաքական նախագծերի հեղինակը հասարակագետն է, քանի որ գիտական է ինքը խնդիրը: Իսկ դրանց գլխավոր պատվիրատուները ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում, բնականաբար, կուսակցությունները պետք է լինեն, քանի որ նրանք իշխանության համար պայքարում դրանցով են ներկայանում ընտրազանգվածին: Այսպես թե այնպես, բնագիտական ու տեխնիկական գիտելիքի՝ որպես

²³ Հընթացս նկատենք, որ սոցիալական ուժի նյութական բաղադրիչները հեշտությամբ տրվում են չափման (պետության հզորության այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսին են տարածքը, բնական պաշարները, ազգաբնակչությունը, բանակը՝ իր զինատեսակներով և տնտեսությունը, ենթակա են վիճակագրական/քանակական վերլուծության ու գնահատման) այն դեպքում, երբ սոցիալական ուժի այնպիսի բաղադրիչներ, ինչպիսին հավատքն ու գիտելիքն են, դժվար են ենթակվում քանակական ու համեմատության նկարագրության:

²⁴ Էլվին Թոֆլերի 2006, 84:

սոցիալական ուժի աղբյուրի պատվիրատուներն ու գնորդները ակնհայտորեն շատ են, քան սոցիալական գիտելիքի պատվիրատուներն ու գնորդները:

Սեփականության՝ որպես սոցիալական ուժի աղբյուրի մասին ավելի հանգամանալից: Ո՞վ է տնտեսական մարդը

Այժմ թեմայի առանցքային հաջորդ հարցի մասին: Սոցիալական ուժի նշված երեք աղբյուրներից պատմականորեն առավել նշանակալից դերակատարություն է ունեցել սեփականությունը՝ սոցիալական ուժի նյութական, աշխարհիկ այդ գործոնը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ մարդն իր ծագումնաբանությամբ կապված է բնության՝ իր գոյատևման հիմքի հետ: Բնությունից տրվող նյութական բարիքները՝ որպես իր անձնականն ու սեփականն ունենալու պահանջ, անանց է և պատմականորեն նախորդել է հոգևոր պահանջմունքներին՝ որպես մարդու ֆիզիկական գոյության կանխապայման: Նախնադարյան համայնքի կողմից որևէ տարածքի՝ որպես բնական բարիքների հայթայթման իր տեղի (իրեն պատկանող տեղի) պաշտպանությունն է, ամենայն հավանականությամբ, վերաճել սեփականության գիտակցված գաղափարի: Տարածքի մեծությունը, բերք ու բարիքով առատ լինելու, պաշտպանվելու համար տեղանքի հարմարությունը համայնքի մոտ անկասկած պետք է ձևավորելին բնության այդ հատվածը որպես իրենը պաշտպանելու գաղափարը: Ստրկատիրության շրջանում բնության իրերի նկատմամբ սեփականության այդ գաղափարը նոր որակ ձեռք բերեց՝ սեփականությունը դարձնելով սոցիալական հարաբերությունների որոշիչ գործոն: Սեփականատիրոջ «իշխանությունը» նյութական իրերի նկատմամբ հասարակական գործընթացներում փոխարկվեց սոցիալական ուժի՝ դառնալով իշխանության գործոն սեփականագուրկ մարդկանց նկատմամբ: Հողի և արտադրության գործիքների՝ սեփականատիրոջը պատկանելու իրողությամբ նրանն են դառնում բարիքների աղբյուր լինելու՝ հողի ներուժն ու արտադրության գործիքներում ներդրված աշխատանքային էներգիան, որը պահանջվել է դրանց պատրաստման համար, և որը բազմիցս վերարտադրվում է դրանց օգտագործման ընթացքում: Հողի մեջ առկա և արտադրության գործիքների մեջ ներդրված էներգիան սեփականության հարաբերություններում նյութական երևույթից վերաճում-դառնում է սոցիալական ուժ՝ ապահովելով սեփականատեր փոքրամասնության իշխանությունը սեփականագուրկ մեծամասնության վրա: Սեփականությունը դառնում է սոցիալական ուժի, ուրեմն և իշխանության աղբյուր²⁵, որով ամենախոշոր ստրկատերը դառնում էր պետության գլուխ: Նույնը տեղի է ունեցել ավատատիրության շրջանում, երբ ճորտատիրական տերությունների թագավորները, որպես կանոն, ամենախոշոր

²⁵ Երևի թե այս համատեքստում իշխանության ֆենոմենը դառնում է հասկանալի և կորցնում է իր առեղծվածային բնույթը, ինչպես հաճախ որակում են այն:

հողատերերն ու ճորտատերերն էին լինում: «Տնտեսական մարդ» ասելով՝ մենք հասկանում ենք հասարակական հարաբերությունների այն սուբյեկտին է, որի սոցիալական ուժի (և ուրեմն՝ իշխանության) աղբյուրը մասնավոր սեփականությունն է²⁶: Սա միայն ստրկատիրական և ֆեոդալական հասարակություններին չի վերաբերում: Սեփականությունը սոցիալական ուժի և իշխանության աղբյուր է մնացել նաև կապիտալիզմի պայմաններում: Սակայն XVII-XVIII դարերի բուրժուական հեղափոխությունները էականորեն փոխեցին դեպի իշխանություն տանող տնտեսական մարդու ճանապարհը: Այս փաստը բացատրություն է պահանջում:

Տնտեսական մարդը ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում

Ֆեոդալիզմի ընդերքում տնտեսության ոչ ագրարային հատվածում ձևավորված երրորդ դասի էլիտան՝ բուրժուազիան, դեռևս մինչև իշխանության նվաճումն էր դիրքեր գրավել վարչական համակարգի տարբեր օղակներում, քանի որ նրա մոտ էր կենտրոնացած սեփականության (իմա՝ ազգային հարստության) մեծ մասը: Վաղ թե ուշ այդ հանգամանքը օրակարգային պիտի դարձներ երկրի իշխանության հարցը: Այդ գործընթացը առաջինը սկսվեց Անգլիայում XVII դարում, իսկ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը ազդարարեց ֆեոդալիզմի դարաշրջանի ավարտը Բաստիլի գրավմամբ, որի գրոհին երրորդ դասը գնաց միասնաբար՝ «Եղբայրություն», «Ազատություն», «Հավասարություն» կարգախոսներով: Նրա միասնությունը, սակայն, երկար կյանք չունեցավ: Դեռևս անգլիական պանծալի հեղափոխությունից (1688-1689 թթ.) առաջ էր պարզ դարձել, որ նոր կարգերում իշխանության հարցը չի կորցնի իր սրությունը: Հավասարարների, անկախականների ու ռոյալիստների կոնֆլիկտը Անգլիայում, 1789 թ. Բաստիլի գրավմանը հաջորդած արյունալի իրադարձությունները Ֆրանսիայում խոսում են այն մասին, թե հեղափոխություններից հետո ինչ դժվարին ժամանակներ է ապրել Եվրոպան, մինչև տնտեսական մարդը կարողացել է հասնել իր սոցիալական ուժին համարժեք քաղաքական կարգի հաստատմանը: Գլխավոր խնդիրը տնտեսական մարդու համար այն էր, որ ներկայացուցչական ժողովրդավարության պայմաններում քաղաքական հավասարության «մեկ քաղաքացի՝ մեկ քվե» բանաձևը իշխանությանը տիրանալու ավելի մեծ հնարավորություն էր ընձեռում սեփականազուրկ զանգվածին, քան իրեն: Իշխանության տանող ճանապարհը նոր պայմաններում անցնում էր «համաժողովրդական ընտրությունների մաղով», և տնտեսական մարդը ինչ-որ կերպ պետք է այդ համակարգը հարմարեցնէր իրեն՝ քաղաքական հաստատություններում ապահովելու համար իր դիրքերը:

²⁶ Այս ըմբռնումների համատեքստում մասնավոր սեփականաբեր և փոփոխական մարդ հասկացությունները հոմանիշներ են:

Պատահական չէ, որ հեղափոխություններին նախորդած ու հաջորդած խառնակ ժամանակների «գլխավոր անձը» դարձավ բանակը: Տնտեսական մարդուն հաջողվեց լուծել իր առջև դրված խնդիրը՝ զանազան արգելքներով ու ցենզերով (բնակության ցենզ, ունեցվածքի ցենզ, կանանց ընտրական իրավունքից զրկում և այլն) սահմանափակելով աշխատավորական զանգվածի մասնակցությունն ընտրություններին: Բայց նույնիսկ ներկայացուցչական ժողովրդավարության նման խեղված կարգը խաղաղություն չտվեց նոր հասարակությանը: Մեծ հաշվով՝ իշխանությունը, այո՛, գտնվում էր տիրապետող դասակարգի՝ բուրժուազիայի (հավաքական տնտեսական մարդու) վերահսկողության տակ: Սակայն դա չէր նշանակում, որ վերանում են շուկայական մրցակցությամբ պայմանավորված կոնֆլիկտները այդ դասակարգի ներսում: Այդ պայմաններում ողջ ազգի անունից հանդես եկող և նրա ընդհանրական շահը ներկայացնող ընտրված իշխանությունը (իմա՝ քաղաքական մարդը) ձեռք է բերում որոշակի ինքնուրույնություն տնտեսական մարդուց, որն իր խնդիրները լուծելու համար այսպես թե այնպես պետք է առնչվեր իշխանության հետ: Անխուսափելիորեն ծագող կոնֆլիկտում տնտեսական մարդու սոցիալական ուժի աղբյուրը մնում էր իր սեփականությունը, այն դեպքում, երբ իշխանության մեջ հայտնված քաղաքական մարդը կարող է և սեփականություն չունենալ, բայց ավելի հզոր սոցիալական ուժի տեր լինել ընտրություններում ստացած քվեների շնորհիվ: Նոր տեսակի այդ սոցիալական կոնֆլիկտը արևմտյան քաղաքակրթությանն ուղեկցում է բուրժուական հեղափոխությունների հաղթանակի շրջանից մինչև մեր օրերը: Դրան զոհ են գնացել ԱՄՆ-ի մի քանի նախագահներ: Եթե 2024-ի հուլիսի 13-ին Թրամփի դեմ մահափորձը հաջողվեր, նա կլիներ հաջորդը:

Տնտեսական և քաղաքական մարդու հակամարտության գլոբալ բնույթը սոցիալիզմի իրողության պայմաններում

Մասնավոր սեփականության վրա հենված կապիտալիստական ցանկացած երկրում տնտեսական մարդը կոնֆլիկտի մեջ է և՛ շուկայում իր մրցակիցների, և՛ քաղաքական մարդու հետ: Բայց բուրժուական հեղափոխություններից շատ չանցած՝ նրա գլխավոր հակառակորդը դարձավ **եղբայրության, ազատության ու հավասարության** կարգախոսներով հին կարգերը գրոհած և հեղափոխության արդյունքներից հիասթափված բանվոր դասակարգը: Ինքնակազմակերպման որոշ շրջանից հետո նրա ելույթներն աստիճանաբար ուղեկցվեցին քաղաքական պահանջներով: Բանվորական շարժումները տեսության կարիք ունեին, և դա շատ չուշացավ: 1848 թ. լույս տեսած՝ Մարքսի և Էնգելսի «Կոմունիստական կուսակցության մանիֆեստը»²⁷ խորհրդանշական դարձավ այդ գործընթացում: Նրա հեղինակները վստահ

²⁷ Մարքս, Էնգելս 1972, 123-177:

էին, որ կապիտալիզմի կործանումն ու պրոլետարիատի դիկտատուրայի հաստատումը անխուսափելի են, և որ կոմունիստական հասարակության մասին իրենց ուսմունքը բանվորի ձեռքին վերածվելու է «մատերիական ուժի»: «Իրավունքի հեգեյան փիլիսոփայության քննադատության շուրջ» հոդվածում (1844 թ.) Մարքսը այդ միտքը բանաձևում է հետևյալ կերպ՝ «...տեսությունը դառնում է մատերիական ուժ, հենց որ տիրում է զանգվածներին»²⁸: Որոշակի այլաբանություն պարունակող այդ դրույթը (միայն որպես այլաբանություն կարելի է հասկանալ «տեսությունը դառնում է մատերիական ուժ» միտքը) հասկացությունների մեր համակարգում կձևակերպվի հետևյալ կերպ՝ հենց որ տեսությունը տիրում է զանգվածներին, այն համախմբում է նրանց որոշակի նպատակի շուրջ և դարձնում հզոր սոցիալական ուժ: Պարզ է, որ հանրութաստեղծ իր հատկության շնորհիվ է գիտելիքը փոխարկվում սոցիալական գործընթացների գործոնի: Ակնհայտ է նաև, որ ամեն տեսություն չէ, որ կարող է համախմբել լայն զանգվածներին: Այն պետք է հասկանալի ու գրավիչ լինի նրանց համար և իրատեսական՝ իրագործման առումով: Ըստ Մարքսի, անդասակարգ հասարակության մասին իր ուսմունքը իրագործելի պետք է դառնար կապիտալիզմի զարգացման որոշակի փուլում՝ արդյունաբերապես զարգացած եվրոպական երկրներում միաժամանակ: Սկզբունքային այդ դրույթը վիճարկեցին ռուս բուլշևիկները՝ գտնելով, որ իմպերիալիզմի փուլում կապիտալիզմի անհամաչափ զարգացումը թույլ է տալիս հեղափոխությամբ անցնել սոցիալիզմին կապիտալիզմի ամենաթույլ օղակում, որը, ըստ նրանց, Ռուսաստանն էր: 1917 թ. նրանք գրավեցին իշխանությունը և խորհրդային կարգեր հռչակեցին Ռուսաստանում: ԽՍՀՄ-ում սոցիալիզմը պատմության փորձությանը չդիմացավ: Սակայն դարավերջին նրա տապալումը բնավ չի նսեմացնում իրադարձության համաշխարհային պատմական նշանակությունը:

1917 թ. պատմության մեջ առաջին անգամ հաստատվեց մի հասարակարգ, որտեղ մասնավոր սեփականությունը իշխանության աղբյուր չէր: Այդ իմաստով, ԽՍՀՄ-ը քաղաքակրթական նոր երևույթ էր, որը, շատ մասնագետների կարծիքով, տապալվեց ոչ թե սոցիալիզմի գաղափարի անհիմն լինելու, այլ երկրի ղեկավարության ապաշնորհության (իսկ որոշների կարծիքով՝ ուղղակի դավաճանության²⁹) պատճառով: Վճռական փաստարկը, որ այդ տեսակետի կողմնակիցները բերում են, Չինաստանն է, որը դարձել է մոլորակի թիվ մեկ տնտեսությունը: Բացառելով սոցիալական ուժի (ուրեմն և իշխանության) աղբյուր լինելու մասնավոր սեփականության դերը³⁰, Չինաստանը պահպանում է սոցիալիզմի հիմնարար բնութագիրը և բացառիկ ճկունություն է ցուցաբերում սեփականության ձևերի բազմազանության հարցում՝

²⁸ Маркс и Энгельс 1955, 422-428.

²⁹ Տե՛ս, օրինակ, Майкл Бешлоос, Строуб Тэлботт 2012:

³⁰ Դա ցայսօր սրբության սրբոց է մնում արևմտյան քաղաքակրթության մեջ:

ապահովելով տնտեսական աննախադեպ վերելք: Թե՛ արևմտյան, այսպես կոչված, դասական կապիտալիզմի երկրներում, թե՛ Չինաստանում իրենց ընտրությունը կապիտալիզմի ու սոցիալիզմի միջև համարում են անշրջելի: Ժողովրդավարության, արդարության, ազատության ու մարդու իրավունքների իդեալների իրականացման հարցում ամեն մեկը համարում է, որ մարդկության ապագայի տեսակետից իր ընտրությունն է ճիշտ: Ակնհայտ է, որ, ի դեմս դասական Արևմուտքի ու Չինաստանի, պատմությունը գործ ունի քաղաքական ու տնտեսական կարգի անհամատեղելի մոդելների հետ՝ պայմանավորված դրանցում սեփականության հաստատության արմատական տարբերությամբ: Պարզվում է, որ տնտեսական մարդու և քաղաքական մարդու կոնֆլիկտը, որ մինչև Ռուսաստանում սոցիալիզմի հաստատումը կապիտալիզմի ուղուն կանգնած երկրների համար սոսկ ներպետական, ներազգային երևույթ էր, դրանից հետո ընդունել է գլոբալ բնույթ և այդպիսին մնում է մինչ օրս: Բնավ պատահական չեն ԱՄՆ-ից հնչող այն ձայները, որ իրենց գլխավոր թշնամին Չինաստանն է: Պատահական չէ նաև, որ, այսպես կոչված, Կոլեկտիվ Արևմուտքին հակադրվող երկրների՝ БРИКС միավորման հիմնադիր երկրներից մեկը Չինաստանն է, որն այդ հարթակում հետամուտ է քաղաքական բազմաբևեռ աշխարհի հաստատմանը: Ի տարբերություն БРИКС-ի, հատնացող գլոբալ կոնֆլիկտում Կոլեկտիվ Արևմուտքը քաղաքակրթորեն ավելի միասնական է՝ պայմանավորված սեփականության և իշխանության հարցում նրա երկրների ընդհանրությամբ: Այլ է БРИКС-ը, որտեղ համախմբվում են Կոլեկտիվ Արևմուտքի «գաղութատիրական կեցվածքից» դժգոհ, միմյանցից խիստ տարբեր պետություններ (մեծ մասը, այսպես կոչված, գլոբալ հարավից), որը նրա գոյությանը առայժմ տալիս է իրավիճակային բնույթ: Եվ դա է նրա թույլ կողմը: Դժվար չէ կանխատեսել, որ БРИКС-ի ներսում շուտով օրակարգային կդառնա ընդհանուր, ավելի խորքային շահերի փնտրտուքը՝ կայուն դարձնելու համար նոր միությունը: Այդ գործընթացներում փորձաքար է ՌԴ - Ուկրաինա պատերազմը, որը քաղաքական նկատառումներով դիտվում է առավելապես պետությունների կոնֆլիկտային մրցակցության դաշտում: Դժվար է կանխատեսել, թե ինչ ընթացք ու ավարտ կունենա այն, և թե БРИКС-ի հակաարևմտամետ երկրները ինչպես կընդունեն պատերազմի այս կամ այն արդյունքը: Պարզ է մի բան. բոլոր դեպքերում (անկախ БРИКС-ի ճակատագրից) Չինաստանը կմնա Կոլեկտիվ Արևմուտքի գլխավոր ախոյանը գլոբալ մրցակցության հարթակում, և դրա պատճառը այդ քաղաքակրթությունների գոյաբանական անհամատեղելիությունն է՝ չնայած կողմերը խուսափում են այդ փաստը դարձնել հանրային խոսույթի առարկա:

Արևմտյան ու չինական մոդելների քաղաքակրթական հակամարտության ինտրիգն այն է, որ ո՛չ մեկում, ո՛չ մյուսում չի հաղթահարվում կոռուպ-

ցիան: Եվ պատմական մարտահրավերը, որին ընդհարվել է հասարակագիտությունը, այդ խնդրի լուծումն է: Հարցը, որը տեսությունից պատասխան է պահանջում, այն է, թե հնարավո՞ր է արդյոք այնպիսի մոդել, որում քաղաքական մարդու կամայականությունը տնտեսական մարդու նկատմամբ բացառվի, ինչը անհմաստ կդարձնի քաղաքական իշխանությունը ժողովրդավարության քողի տակ գրավելու՝ տնտեսական մարդու անզուսպ մղումը³¹ արևմտյան մոդելում (որ արդեն կայացած փաստ է), իսկ արևելյան մոդելում կապահովի տնտեսական մարդու ազատ գործունեությունը: Դա կթուլացնի այդ մոդելների գոյաբանական հակասությունը, կվերացնի կոռուպցիայի շարժառիթները թե՛ մեկում, թե՛ մյուսում և թույլ կտա աշխատել նրանց մերձեցման այլ հարցերի վրա: Եվ դա այն է, ինչ պետք է արվի հավերժական խաղաղության կանտյան (և ոչ միայն կանտյան) գաղափարի իրականացման ճանապարհին: Քանի դեռ չի գտնվել տնտեսական մարդու և քաղաքական մարդու հակամարտությունը մեղմելու սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական գործիքակազմ, այն կմնա ապագա կոնֆլիկտների գլխավոր աղբյուրը:

Քննարկվող թեման անմիջական կապ ունի Հայաստանում XX-XXI դարերի իրադարձությունների իմաստավորման հետ: Ակնհայտ է, որ մեզանում հենց հիմա ծավալվող գործընթացները իրենց իրական բնույթին համարժեք իմաստավորում կարող են ստանալ միայն դարաշրջանի այդ հիմնական հակասության դիտակետից: Հակառակ դեպքում դրանք կներկայանան բացատրություն չստացող և ուրեմն չըմբռնված սոցիալական քաոսիկ իրարանցումների տեսքով:

Եզրակացություններ

Ուժը համակարգաստեղծ բնածին գործոն է թե՛ ֆիզիկական, թե՛ կենդանական աշխարհներում, թե՛ հասարակության մեջ, որտեղ նրա գործառումը որոշարկելուն է ծառայում *սոցիալական ուժ* եզրույթը: Այդ հասկացությամբ նշանակվում է սոցիալական սուբյեկտի՝ այլ սուբյեկտներին իր կամքը պարտադրելու կամ այլ սուբյեկտների պարտադրանքին հակադարձելու կարողականությունը: Սոցիալական ուժի՝ որպես երևույթի տեսական ըմբռնումը կապված է դրա աղբյուրների բացահայտման հետ: Ողջ պատմական փորձը հաստատում է, որ այդ աղբյուրները հանրութաստեղծ իրենց ունակության շնորհիվ հանդիսանում են **սեփականությունը, գիտելիքը և հավատքը**: Մասնավոր սեփականությունը՝ որպես սոցիալական ուժի աղբյուր, այդ դերը կատարել է ստրկատիրական, ֆեոդալական հասարակարգերում և շարունակում է այն կապիտալիզմի պայմաններում, որտեղ սեփականությունը այժմ

³¹ Արևմտյան մոդելում վերջին հարյուրամյակի ընթացքում տնտեսական մարդուն հաջողվել է տարբեր ձևերով գրավել քաղաքական իշխանությունը: Արևմտյան քաղաքական մարդը տնտեսական մարդն է՝ քաղաքական մարդու կոստյումով:

էլ ուժի և իշխանության աղբյուր է: Չինական սոցիալիզմը փորձում է ապացուցել, որ տնտեսական վերելք կարելի է ապահովել նաև մի հասարակարգում, որտեղ սեփականությունը իշխանության աղբյուր չէ: Արևմտյան և չինական սոցիալ-քաղաքական մոդելները իրենց գոյաբանական հիմքերի տեսակետից անհամատեղելի են: Դժվար չէ կանխատեսել, որ հեռանկարում դրանց հակամարտությունն է որոշելու գլոբալ զարգացումները:

Օգտագործված գրականություն

- Էլվին Թոֆլեր 2006, Գիտելիքն ու իշխանությունը տեղեկատվական հասարակության մեջ, Երևան, «Հանգակ», 84 էջ:
- Մարքս Կ., Էնգելս Ֆ. 1972, Ընտիր երկեր, հ. 1, Երևան, «Հայաստան», էջ 813:
- Մանասյան Ա. 2020, Տնտեսական մարդու և քաղաքական մարդու հակամարտությունը որպես դարաշրջանի գլխավոր հակասություն, Վէմ հանդես, N 1, էջ 8-21:
- Մանասյան Ա. 2020, Սեփականությունը, գիտելիքը և հավատքը որպես ուժի և իշխանության աղբյուրներ, Վէմ հանդես, N 4, էջ 11-31:
- Бешлосс М., Тэлботт С. 2012, Измена в Кремле. Протоколы тайных соглашений Горбачева с американцами, Москва, «Алгоритм», 351 с.
- Декларация «О восстановлении государственной независимости Азербайджанской Республики». Газета «Бакинский рабочий», 30 августа 1991 г.
- Кант И. 1994, Собрание сочинений в 8 т., т. 7, Москва, «Чоро», 495 с.
- Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики. Газета «Бакинский рабочий», 7 ноября 1991 г.
- Манасян А. 2012, Карабахский конфликт. Минимальная папка политико-правовых фактов и документов, Ереван, авторское изд. (գիրքը երկվեզու է՝ ռուսերեն՝ 38, իսկ անգլերենը՝ 32 էջ ծավալով):
- Маркс К., Энгельс Ф. 1955, Соч. т. 1, Москва, «Государственное издательство политической литературы», 698 с.
- Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарии 2008, т. I, Москва, «Круг», 944 с.
- Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике. Документы и комментарии, т. II, Москва, «Melihowo», 479 с.
- Роджер Ф., Уильям Ю. 1990, Путь к согласию или переговоры без поражения (перевод: А. Горелова), «Наука», 78 с.

ОНТОЛОГИЯ КОНФЛИКТА КАК ИСХОДНАЯ ТОЧКА ЕГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ

Александр Манасян

Резюме

Механизмы справедливого урегулирования вооруженных конфликтов не могут быть задействованы без понимания их глубинных онтологических причин. В качестве реализуемого механизма урегулирования конфликтов нами предлагается создание минимального правового пакета проблемы, содержащего касающиеся конфликта факты и документы (в том числе и правовые), относительно которых мнения конфликтующих сторон не расходятся. Анализ онтологических оснований конфликта предполагает определение понятия *социальная сила* как ключевого феномена их понимания. В этом контексте обретает особую теоретическую важность сравнение двух конфликтующих социально-политических моделей – западной и восточной (китайской). Рассматриваемые идеи и понятия могут стать ключом к адекватному пониманию труда И. Канта «К вечному миру».

Ключевые слова – минимальная правовая папка урегулирования конфликта, экономический человек, политической человек, социальная сила, составляющие социальной силы, западная модель, китайская модель.

THE ONTOLOGY OF THE CONFLICT AS A STARTING POINT FOR ITS SETTLEMENT

Alexander Manasyan

Abstract

Mechanisms for the fair resolution of armed conflicts cannot be implemented without understanding their deep ontological causes that are hidden behind the veil of individual events and facts. A feasible mechanism for resolving conflicts could be the creation of a minimum legal package of the problem, containing facts and documents related to the conflict (including legal ones), regarding which the opinions of the conflicting parties do not differ. Analysis of the ontological foundations of the conflict assumes the definition of the concept of social force as a key phenomenon of their understanding. In this context, the comparison of Western and Eastern (Chinese) conflicting socio-political models acquires particular theoretical importance. In this context, the comparison of Western and Eastern (Chinese) conflicting socio-political models acquires particular theoretical importance. The ideas and concepts under consideration can become the key to an adequate understanding of I. Kant's work "Towards Eternal Peace".

Key words – Minimum legal folder for conflict resolution, Economic man, Political man, Social force, Components of social force, Western model, Chinese model.